

Summary

In the article the nature and meaning of legal limitations are analyzed as facilities of legal influence. Classification of legal limitations is grounded, their role in the process of law activity and cooperation with legal stimuli are defined.

Key words: legal influence, legal limitation, kinds of legal limitations.

Отримано 13.04.2011

О. В. ЗІНЧЕНКО

Ольга Володимирівна Зінченко, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Теоретичні та практичні питання, пов'язані з застосуванням юридичних конструкцій у різноманітних галузях права, дедалі частіше стають предметом наукових обговорень з огляду на свою значущість і водночас у зв'язку з відсутністю усталеного розуміння поняття, сутності та функціонального значення місця і ролі юридичних конструкцій у процесі пізнання правових явищ.

Відсутність єдності серед науковців у визначенні змісту, складників, функцій, сфер застосування та інших характеристик юридичних конструкцій є тією науковою проблемою, яка в свою чергу викликає необхідність подальшого наукового усвідомлення суті та значення юридичних конструкцій у процесі пізнання правових явищ і має вирішуватися на рівні загальної теорії права.

Метою цього наукового пошуку є теоретичне дослідження юридичних конструкцій, з'ясування їх видів, специфічних особливостей, функціональної цінності у процесі пізнання правових явищ.

Юридичні конструкції посідають важливе місце в механізмі правового регулювання, отримавши своє реальне застосування у процесах правотворчості, систематизації законодавства, реалізації норм права тощо.

Загальновідомо, що дореволюційна вітчизняна наукова література пов'язує юридичну конструкцію з методом догматичного вивчення права.

Сучасний науковий підхід, навпаки, характеризується багатогранністю аспектів розуміння юридичних конструкцій.

Професор С. С. Алексєєв зокрема розуміє під юридичною конструкцією своєрідну модельну побудову прав, обов'язків, відповідальності, їх типові схеми, в які втілюється юридичний матеріал. Причому така модельна побудова не охоплюється загальним поняттям норми¹. Іншими словами, юридичні конструкції є особливими правовими явищами, які не охоплюються лише загальним поняттям норми, а являють собою органічні елементи нормативної системи в цілому, своєрідні структурні схеми, моделі побудови нормативного матеріалу.

М. М. Тарасов вважає, що «юридичні норми є не що інше, як нормативне текстуальне вираження юридичних конструкцій»².

Слід зазначити, що для сучасних наукових підходів до розуміння юридичних конструкцій характерним є відступ від суто технічного сприйняття юридичних конструкцій. У такий спосіб ставлення до юридичних конструкцій, як до органічного елементу особистого змісту права, бере гору над ставленням до права, як до форми, що не має власного змісту.

Так, М. М. Тарасов зазначає, що у зв'язку з розвитком теорії юридичних конструкцій традиційна «двофокусна» уява про право як «відношення – норма» вимагає переведення її у «трифокусний» вид, а саме: «відношення – конструкція – норма». Причому юридична конструкція отримує відображення й у самому відношенні як його комплектуюча (обрана) типова модель, так і в нормах як її позитивному закріпленні. У цьому значенні юридичні конструкції стають особливим засобом зв'язку, який забезпечує відповідність приписів позитивного права природі відносин, що підлягають урегулюванню³.

Функціональна роль юридичних конструкцій виражається в кількох площинах: по-перше, формулювання юридичних конструкцій є певним показником логічної структури будь-якої галузі права, що відображає логіку побудови відповідних суспільних відносин; по-друге, юридичні конструкції несуть певне цільове (концептуальне) навантаження, що визначає їх тісний взаємозв'язок з основними вихідними напрямками процесу правового регулювання; по-третє, розвиток системи нормативно закріплених юридичних конструкцій свідчить про високий рівень організації нормативного матеріалу та водночас про можливість дослідження юридичних конструкцій в контексті проблеми юридичної техніки.

С. С. Алексєєв зазначає, що досконалість законодавства залежить значною мірою від вдалої побудови правового матеріалу, тобто наскільки в ньому втілено типові схеми й моделі, відповідні дані науки і практи-

ки, вимоги ефективності та логіки. Саме юридична конструкція, підкреслює вчений, є основою унікальності права і його незмінності в умовах цивілізації⁴.

Звідси випливає, що юридичні конструкції, по суті, є головним показником якості права та рівня його розвиненості. Саме тому системне правове регулювання правовідносин вимагає створення адекватних юридичних конструкцій, спроможних забезпечити цілісність і несуперечливість нормативного матеріалу.

Дійсно, для регламентації навіть відносно простих суспільних відносин завжди необхідна система взаємопов'язаних норм. На думку автора саме юридичні конструкції цілком справедливо вважають особливими щодо значення засобами забезпечення такого взаємозв'язку і взаємозалежності норм, що гарантують єдність нормативного масиву. Юридичні конструкції значно полегшують застосування певних норм, дають змогу виявити як спільні, так і відмінні риси у правовому регулюванні тих чи інших суспільних відносин. Окрім того, конструктивне тлумачення норм права досягається саме завдяки юридичним конструкціям.

Отже мета юридичних конструкцій полягає у створенні узагальненої та найбільш оптимальної й прийнятної схеми встановлення правової взаємодії учасників соціуму. Разом з тим слід мати на увазі, що у праві можуть застосовуватись юридичні конструкції різного роду, але при цьому не всі з них мають однакове значення для правового регулювання.

Так, в юридичній літературі зазначено, що в декотрих галузях права сформувалися свої особливі фундаментальні юридичні конструкції, що відображають специфіку побудови системи відповідної галузі права та наглядно демонструють унікальність даної галузевої системи: в цивільному праві – це конструкція договірних типів; у кримінальному – конструкція складу злочинів; у податковому праві таку фундаментальну юридичну конструкцію уособлює конструкція елементів оподаткування тощо⁵.

Оскільки юридичні конструкції застосовують у різних галузях права – конституційному, цивільному та інших, то вони зазнають розподілу за галузевою ознакою.

Зазначене дає підстави виокремити критерії класифікації юридичних конструкцій.

За сферою дії, як відмічає О. М. Костюков, юридичні конструкції розподіляють на загальноправові (універсальні), міжгалузеві й галузеві. Галузеві конструкції в свою чергу поділяють на матеріальні та процесуальні. Окрім того, за сферою дії додатково розрізняють публічно-правові та приватно-правові юридичні конструкції⁶.

Згідно з таким критерієм класифікації юридичні конструкції, що поширюються на всю систему позитивного права і визначають її характер та зміст, відносяться до загальноправових конструкцій. Вони відтворюють правові явища в суто загальному вигляді, їх застосовують у переважній більшості галузей права.

Звертаючись за прикладом до міжгалузевих юридичних конструкцій, слід зазначити, що показовою для цього виду конструкцій є та особливість, що вони моделюють явища на рівні, який є характерним одразу для кількох галузей права.

Поміж інших, про послідовність позиції О. М. Костюкова зазначає також один із сучасних дослідників юридичних конструкцій, В. В. Чевичелов. Він зокрема вважає, що за сферою дії юридичні конструкції бувають загальної дії, обмеженої дії й такі, що мають локальний характер. Одночасно В. В. Чевичелов підкреслює, що одна й та сама юридична конструкція може підпадати під різні класифікації⁷. Це означає, що загальноправові юридичні конструкції можуть бути як процесуально-правовою, так і матеріально-правовою.

Звертаючись до існуючих різновидів юридичних конструкцій, слід акцентувати увагу на тому, що особливе місце серед них займають техніко-юридичні та теоретико-юридичні конструкції. Підставою для такого поділу є їх функціональне спрямування.

О. Ф. Черданцев називає ці різновиди юридичних конструкцій нормативними і теоретичними. Вчений виділяє юридичні конструкції, що виражені в нормах права, і теоретичні, які застосовує правова наука в якості методу пізнання права. Він підкреслює відсутність грані між ними, оскільки юридична наука вивчає норми права і відповідно юридичні конструкції, відображені в нормах права⁸.

Аналогічну позицію щодо поділу юридичних конструкцій на нормативні і теоретичні займають науковці В. М. Баранова та Ю. Л. Марєєва. Правознавці відмічають, що юридичні конструкції можуть бути результатом нормотворчої діяльності (нормативні), але найчастіше в них формулюються результати теоретичного моделювання (теоретичні конструкції)⁹.

Таким чином, треба узагальнити, що на початку свого існування юридичну конструкцію моделюють учені, а в подальшому її втілюють у законодавство. Це, по суті, є підставою вважати, що нормативна конструкція зароджується на стадії теоретичного конструювання.

Слід відмітити, що юридичні конструкції можна застосовувати також у процесі правотворчості (законодавчі конструкції) та правозастосування (при визначенні юридичної кваліфікації; під час тлумачення норм права).

За суб'єктами правотворчості розрізняють юридичні конструкції, що створюють представницькі та виконавчі органи державної влади, і такі, що приймає безпосередньо населення конкретного територіального утворення (шляхом всенародного чи місцевого референдуму).

Окрім того, за соціальним спрямуванням та роллю у правовому регулюванні розрізняють регулятивні й охоронні юридичні конструкції¹⁰.

Наявність взаємозв'язаних статичного та динамічного аспектів правової системи, а також те, що функціонування правової системи охоплюється поняттям «механізм правового регулювання», як акцентує

правознавець Ж. О. Дзейко, дає можливість зробити висновок про те, що юридичні конструкції мають різні аспекти вияву як у правовій системі держави, так і в механізмі правового регулювання¹¹.

При цьому Ж.О. Дзейко серед різновидів юридичних конструкцій відмічає статичні й динамічні конструкції.

Поміж іншим науковець зазначає, що для визначення місця юридичних конструкцій у правовій системі держави, а саме її статичному аспекті, слід приділити увагу їх ролі в якості моделей, які відображають основні властивості суспільних відносин чи їхніх елементів у загальнообов'язкових правилах поведінки, що є відображенням рівня загального стану соціального середовища.

При дослідженні місця юридичних конструкцій у динамічному аспекті правової системи та у механізмі правового регулювання акцент доцільно робити саме на функціональних характеристиках юридичних конструкцій. Так, юридичні конструкції є засобами закріплення моделей, схем, зразків поведінки у законах, кодексах, основах законодавства тощо. Крім того, юридичні конструкції спрямовані на досягнення певного практичного результату в процесі реалізації норм права¹².

Слід зазначити, що дослідники В. М. Баранов і Ю. Л. Марєєв за взаємодією елементів також вирізняють статичні й динамічні юридичні конструкції, а за вірогідністю та рівнем наближення до реальних правових явищ – істинні й удавані (фіктивні), або штучні¹³.

У науковій літературі зазначено, що за методом правового регулювання виділяють імперативні і диспозитивні юридичні конструкції, а з огляду на обов'язковість елементів вирізняють юридичні конструкції з обов'язковими елементами та необов'язковими (несуттєвими).

Окрім того, розрізняють юридичні конструкції і за джерелами права. Отже, існують юридичні конструкції, що закріплені в нормативних правових актах, актах судової правотворчості, нормативних договорах і правових звичаях¹⁴.

Слід зазначити, що В. В. Чевичелов у процесі дослідження різновидів юридичних конструкцій відмічає окремі види відносно самостійних юридичних конструкцій, таких що не «вписуються» у загальноприйнятту градацію досліджуваного феномену. Дослідник вважає, що цей вид утворюють експериментальні юридичні конструкції, що виступають в якості прототипу майбутньої юридичної моделі. У практичній сфері цю функцію виконують, наприклад, модельні законодавчі конструкції. Що стосується наукової сфери, то таку роль, у певних випадках, виконують дефінітивні конструкції або понятійні узагальнення.

На думку дослідника, окремо стоять уніфіковані конструкції, що придатні для застосування винятково з метою забезпечення гармонізації національного законодавства і міжнародного права.

Крім того, науковець акцентує, що немало конструкційних нововведень виникає у зв'язку з появою у системі права нових галузевих утворень. Йдеться про формування й виокремлення таких нормативних комплексів, як валютне, військове, конкурентне, корпоративне, ліцензійне, освітнє, парламентське, профспілкове, рекламне, спортивне, страхове право. У результаті правова сфера наповнюється конструкціями, які раніше перебували поза правовим полем¹⁵.

З огляду на викладене вище, варто погодитися з думкою Ж. О. Дзейко про те, що однією з основних характеристик юридичних конструкцій є їхній зміст¹⁶.

Правознавець О. М. Вінавер, науковий наставник й університетський педагог С. С. Алексєєва розглядають юридичні конструкції як основні цінності права. Характеризуючи юридичні конструкції як «завершені, витончені, «ажурні» юридичні побудови зі своєю невмодною логікою та суворою точністю», С. С. Алексєєв вважає їх першоджерелом правової культури¹⁷.

Ураховуючи викладене вище, автор вважає засвоєння, удосконалення, створення та законодавче закріплення юридичних конструкцій одним із головних напрямів у розвитку всієї юриспруденції: теоретичної і практичної.

Окрім того, юридичні конструкції, сприяючи глибшому з'ясуванню і розумінню сутності конкретного правового явища як феномену, водночас дають змогу критично, наглядно та найточніше оцінювати характер і якість правотворчих нововведень.

Також слід зазначити, що юридичні конструкції сприяють та дають можливість виділити не тільки позитивні, а й негативні вияви об'єктів правової сфери, а також допомагають у визначенні форм правових компонентів.

На користь юридичних конструкцій також можна додати і те, що завдяки юридичним конструкціям стає можливим ефективно вести теоретичні дослідження, які стосуються різноманітних проблем як теорії права, так і галузевих юридичних наук.

Визначаючи функціональну цінність юридичних конструкцій, приміром у законодавстві, варто зазначити, що завдяки їй можливе поглиблене розуміння і проникнення у сутність не тільки традиційних правових форм, а й забезпечення методологічної бази сприйняття правотворчих і правозастосовних новел та включення її (базису) до єдиної системи.

Завдяки юридичним конструкціям забезпечується досягнення цілей права та інших соціальних результатів з огляду їх ефективної дії як елементів правової системи держави та механізму правового регулювання. Уособлюючи один із елементів правової системи та механізму правового регулювання, юридичні конструкції зумовлені сутністю права й законодавства певної держави, правосвідомістю та іншими чинниками. Окрім того, значення юридичних конструкцій зумовлено їх місцем і роллю в цілому у правовій системі держави та у механізмі правового регулювання.

З цього приводу доцільно виділити цілком слушну думку С. С. Алексєєва про те, що саме завдяки юридичним конструкціям праву вдається поєднати «вічність і мить, твердість і живу матерію повсякдення»¹⁸.

Варто додати, що завдяки юридичним конструкціям відбувається збагачення правового світогляду, і, по суті, вони є «помічниками» у процесі правового самопізнання.

Крім того, юридичні конструкції дають можливість поєднати в єдине ціле об'єктивні й суб'єктивні компоненти соціальної дійсності, що підлягають правовому регулюванню, і у цьому, в певній мірі, є пізнавальна цінність юридичних конструкцій.

Водночас, юридичні конструкції можна розглядати як юридичні знання та інструменти набуття юридичних знань, і саме вони дають змогу юридично осмислити дійсність у межах певної доктрини права¹⁹.

¹ Алексєєв С. С. Право: азбука – теорія – філософія: опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 108.

² Тарасов ? Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 26–27.

³ Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Научное издание. – Екатеринбург: Издательство Гуманитарного университета. – 2001. – С. 245.

⁴ Алексєєв С. С. Юридические конструкции – ключевое звено права // Стаття из межвузовского сборника научных трудов «Цивилистические записки». – М., 2001. – С. 10–11.

⁵ Виницкий Д. В. Юридическая конструкция элементов налогообложения в российском налоговом праве // Государство и право. – 2004. – № 9. – С. 55.

⁶ Костюков А. Н. Конструкции в праве: подходы к определению и классификации // Вестник Омского государственного университета. – 2002. – № 3. – С. 123–126.

⁷ Чевычелов В. В. Классификация юридических конструкций. – Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России. – 2005. – С. 5–21.

⁸ Черданцев А. Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике // Известия высших учебных заведений: Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 12–19.

⁹ Баранов В. М., Мареев Ю. Л. Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока // Проблемы юридической техники: Сборник статей / Под. ред. В. М. Баранова, – Н. Новгород, 2000. – С. 726–735.

¹⁰ Костюков А. Н. Вказана праця. – С. 123–126.

¹¹ Дзейко Ж. О. Юридичні конструкції як засоби законодавчої техніки: поняття, значення та вимоги до їх створення // Українське право. – 2007. – № 1. – С. 17–29.

¹² Дзейко Ж. О. Там само. – С. 17–29.

¹³ Баранов В. М., Мареев Ю. Л. Вказана праця. – С. 734–735.

¹⁴ Костюков А. Н. Вказана праця. – С. 123–126.

¹⁵ Чевычелов В. В. Вказана праця. – С. 5–21.

¹⁶ Дзейко Ж. О. Вказана праця. – С. 17–29.

¹⁷ Алексєєв С. С. Уроки. Тяжкий путь России к праву. – М.: Юрист, 1997. – С. 13–14.

¹⁸ Алексєєв С. С. Теория права: Поиск новых подходов. – Екатеринбург, 2000. – С. 30–61.

¹⁹ Тарасов Н. Н. Методологические проблемы современного правоведения // Автореф. на соискание ученой степени доктора наук. Екатеринбург. 2002. – С. 42–43.

Резюме

Розглянуто питання теоретико-правового аналізу сутності юридичних конструкцій як головного показника якості права та рівня його розвиненості, з'ясовано їхні види, специфічні особливості й функціональну цінність у процесі пізнання правових явищ.

Ключові слова: юридична конструкція, право, норма права, правовідносини, правове явище.

Резюме

Рассмотрены вопросы теоретико-правового анализа сущности юридических конструкций как главного показателя качества права и уровня его развития, определены их виды, специфические особенности и функциональная ценность в процессе познания правовых явлений.

Ключевые слова: юридическая конструкция, право, норма права, правоотношения, правовое явление.

Summary

The article examines the theoretical and legal analysis of essence of juridical constructions as the main indicator of the quality of law and level of its development, investigates their types, specific features, functional value during the process of learning legal phenomena.

Key words: juridical construction, law, rule of law, legal relations, legal phenomena.

Отримано 13.01.2011